II. MIĘDZYNARODOWA WSPÓŁPRACA GOSPODARCZA

Ryszard Grobelny

Studenckie Koło Naukowe
„Politologów"

EKONOMICZNE PRZYCZYNY FIASKA ROZMÓW ROZBROJENIOWYCH MIĘDZY STANAMI ZJEDNOCZONYMI A ZWIĄZKIEM RADZIECKIM

Niedawno zostały wznowione rozmowy rozbrojeniowe między Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim. Społeczność świata żywo interesuje się ich wynikiem. Czy doprowadzą one do ograniczenia wyścigu zbrojeń, przyczyniając się do wzrostu bezpieczeństwa światowego, czy też zakończą się kolejnym fiaskiem?

W środkach masowego przekazu i w literaturze fachowej można spotkać wiele analiz przyczyn niepowodzenia dotychczasowych rozmów rozbrojeniowych między USA i ZSRR. Wskazuje się w nich na następujące czynniki: różnice ideologiczne, ścieranie się dwóch systemów społeczno-politycznych, osobiste przekonania poszczególnych polityków, chęć zapewnienia bezpieczeństwa swojemu narodowi, rozbieżności w ocenie potencjału militarnego strony przeciwnej i wiele innych. Poszczególni autorzy różne przyczyny uznają za decydujące, rzadko jednak wskazuje się na panujące stosunki ekonomiczne, które jak sądzimy stanowią rzeczywistą podstawę wszelkich działań (również politycznych).

Wiadomo, iż źródeł niepowodzenia wszelkiego rodzaju porozumień należy szukać w sprzecznościach interesów między partnerami. Sądzić więc można, że również między USA i ZSRR występuje różnica interesów w dziedzinie rozbrojenia. Z drugiej jednak strony oczywistym wydaje się fakt, iż jedną z najważniejszych zasad działania rządów jest dążenie do zapewnienia jak największego dobrobytu obywateli, tak w danym momencie, jak również w bliższej i dalszej przyszłości[1]. Można więc przyjąć, iż sprzeczność interesów między wielkimi mocarstwami w dziedzinie rozbrojenia polega przede wszystkim na tym, że w jednym z nich wydatki zbrojeniowe przyczyniają się do lepszej realizacji tej naczelnej zasady działania każdego rządu, a w drugim nie.

---

1. Tak jest z założenia w państwie socjalistycznym. W państwach o ustroju kapitalistycznym problem ten jest bardziej złożony. Nawet, gdyby twierdzić, iż działania władz są w nich podporządkowane zapewnieniu ciągłości panowania politycznego, to osiągnąć je można tylko przy poparciu społeczeństwa, które udzieli go tylko, gdy będzie miało prespektywę poprawy dobrobytu.

Potwierdzenie tak sformułowanej tezy stanowi cel niniejszej pracy. Stąd też analizie poddajemy wpływ wydatków zbrojeniowych na stan gospodarki, a szerzej na sytuację ekonomiczną w wielkich mocarstwach. Rozważaniami obejmujemy okres od początku lat 70-tych, aż po dzień dzisiejszy. Szczególny nacisk kładziemy jednak na lata pierwszej kadencji Ronalda Reagana, kiedy to kolejna spirala zbrojeń silniej unaoczniła znaczenie wydatków zbrojeniowych. Niestety okres ten jest słabo udokumentowany liczbowo ze względu na brak odpowiednich źródeł, co powoduje, iż jego analiza ma w większości charakter opisowy.

Jednocześnie chcemy zaznaczyć, iż wszelkie przytaczane przez nas liczby mające obrazować znaczenie i siłę oddziaływania wydatków zbrojeniowych na stan gospodarki nie należy traktować zbyt dosłownie. Wynika to z poważnych trudności jakie towarzyszą ich wyliczaniu oraz z ograniczonej porównywalności danych statystycznych USA i ZSRR. Stąd konieczność czynienia wielu założeń, które w tak poważny sposób zniekształcić mogą wyniki, iż często nawet w przybliżeniu trudno jest podać skalę błędu.

I. Wpływ wydatków zbrojeniowych na gospodarkę wielkich mocarstw

By określić jaki jest wpływ wydatków zbrojeniowych na gospodarkę każdego z wielkich mocarstw przeanalizujemy jak oddziaływują one na podstawowe wielkości gospodarcze, tj. głównie na: dochód narodowy i wielkość konsumpcji, a w przypadku USA również na poziom bezrobocia i inflacji.

Konieczną wydaje się oddzielna analiza dla USA i ZSRR, ze względu na diametralnie różne panujące w tych krajach stosunki gospodarcze.

1) Stany Zjednoczone

Wydatki zbrojeniowe stanowią największą pozycję wydatków budżetowych USA. Obrazuje to tabela 1. Średnio udział wydatków zbrojeniowych w wydatkach budżetowych USA w dziesięcioleciu 1973-1982 kształtował się na poziomie 25,5% przy czym widać, że po latach spadku (76-80) od początku kadencji R. Reagana wykazuje tendencję wzrostową. Można więc wnioskować, że wydatki zbrojeniowe, podobnie jak inne wydatki budżetowe mogą być wykorzystywane do regulowania koniunktury gospodarczej, a w szczególności do zapewnienia zrównoważonego wzrostu gospodarczego kraju.

Wpływ polityki budżetowej na sytuację ekonomiczną kraju to przede wszystkim jej wpływ na konsumpcję i inwestycje – dwa podstawowe agregaty decydujące o równowadze i wzroście gospodarczym.

W sferze konsumpcji działają tzw. efekt kreacji popytu i efekt redystrybucji dochodów. Pierwszy z nich polega na tworzeniu nowego popytu efektywnego wskutek dokonywania wydatków z budżetu państwa, drugi zaś oznacza zmianę podziału dochodów pomiędzy podmioty gospodarcze, na zasadzie przechwytywania części tych dochodów i kierowania ich na inne cele. Zaczynają wtedy działać efekty mnożnika

BIBLIOTEKA AE w Poznaniu

Tabela 1

Udział wydatków zbrojeniowych w wydatkach budżetowych ogółem w USA w latach 1973-1982

rok	udział w %
1973	30,4
1974	29,0
1975	26,0
1976	24,5
1977	24,3
1978	23,5
1979	24,0
1980	23,6
1981	24,2
1982	25,9

Źródło: Statistical Abstract of the US 1982/1983 s. 250 i Statistical Abstract of the US 1978 s. 247, 250

i akceleracji[2]. Zastanówmy się teraz czy wydatki zbrojeniowe jako jeden z rodzajów wydatków budżetowych mogą pobudzić mechanizm mnożnika i jakie może być ich znaczenie.

Aby mechanizm mnożnika mógł działać muszą być spełnione następujące warunki:

1. w gospodarce muszą istnieć wolne czynniki produkcji (głównie zaś wolna siła robocza),
2. gospodarka winna znajdować się w stanie depresji.

Pierwszy z tych warunków jest w gospodarce USA niewątpliwie spełniony, głównie właśnie w zakresie siły roboczej, gdyż występuje tam stosunkowo duże bezrobocie. Stan depresji jeśli nawet nie występuje permanentnie, to bez wątpienia charakteryzował drugą połowę lat 70-tych i początek 80-tych. Są więc spełnione warunki działania mechanizmu mnożnika. Czy jednak wydatki zbrojeniowe mogą być impulsem uruchamiającym ten mechanizm?

Najskuteczniejszym sposobem podnoszenia popytu jest finansowanie tych dziedzin, które w efekcie nie przynoszą wzrostu podaży na rynku[3]. Ten warunek spełnia niewątpliwie produkcja zbrojeniowa. Stąd prosty wniosek, że wydatek zbrojeniowy przyniesie dochód określony wzorem $x' = kx$, gdzie: x – wydatek zbrojeniowy, x' – otrzymany dochód, k – mnożnik określony wzorem:

$$k = \frac{1}{1 - c'}$$

2. Koniunktura gospodarcza. Warszawa 1982 s. 196, 197
3. Historia myśli ekonomicznej. Wrocław 1979 s. 317

w którym c oznacza krańcową stopę konsumpcji. Można by w przybliżeniu przyjąć, że krańcowa stopa konsumpcji nie ulega zmianie, jest więc równa przeciętnej stopie konsumpcji, czyli udziałowi w dochodzie narodowym. Założenie to nie jest dalekie od rzeczywistości. Obrazuje to tabela 2.

Tabela 2

Stosunek konsumpcji do dochodu narodowego w USA w latach 1973-1982

rok	stosunek konsumpcji do dochodu narodowego
1973	81 : 100
1974	82 : 100
1975	82 : 100
1976	83 : 100
1977	82 : 100
1978	81 : 100
1979	81 : 100
1980	81 : 100
1981	81 : 100
1982	84 : 100

Źródło: Rocznik Statystyczny 1984 s.

Średnio w tym okresie przeciętna stopa konsumpcji wynosiła c = 81,9%, co odpowiada mnożnikowi k=5,43, przy czym w 1982 roku można zaobserwować tendencję wzrostową (k=6,25). Jednak ze względu na to, iż w USA gospodarka nie odpowiada, w rzeczywistości, modelowi gospodarki J. M. Keynesa mnożnik kształtuje się na wiele niższym poziomie. Badania statystyczne wskazują, że nie przekracza on najczęściej 2[4]. Lecz nawet gdyby przyjąć k=2 (pamiętając o jego tendencji wzrostowej w ostatnich latach[5]) udział wydatków zbrojeniowych w tworzeniu dochodu narodowego jest bardzo wysoki. Obrazuje to poniższa tabela.

Ponadto wydatki na zbrojenia są w dużym stopniu finansowane z deficytu budżetowego. Obrazuje to tabela 4[6]. Jest to dodatkowy argument, iż mogą być stosowane jako impuls początkujący działanie mnożnika.

4. Koniunktura ... s. 104 (są tam podane podstawowe ograniczenia)

5. Drugie (poprawione?) wydanie Reganomiki. Forum 1984 nr 50 s. 16 „... konsumenci nadal dużo wydają, a koncerny dużo inwestują."

6. Przy czym deficyt budżetowy w okresie kadencji R. Reagana gwałtownie wzrasta i osiągnął w roku 1984 wysokość 170 mld. dol., niewątpliwie też wzrasta jego udział w wydatkach zbrojeniowych. tamże s. 16

Tabela 3

Udział dochodów zapoczątkowanych wydatkami zbrojeniowymi w dochodzie narodowym USA w latach 1973-1982 przy mnożniku k = 2

rok	doch. nar.	wydatki zbrojeniowe	udział dochodów zapoczątkowanych wydatkami zbrojeniowymi w doch. nar.	
	(w mld. dol.)	(w mld. dol.)	(w mld. dol.)	(w %)
1973	1307	75,1	150,2	11,49
1974	1413	78,6	157,2	11,25
1975	1549	85,6	171,2	11,05
1976	1718	89,4	178,8	10,41
1977	1918	97,5	195,0	10,17
1978	2164	105,2	210,4	9,72
1979	2418	117,7	235,4	9,73
1980	2633	135,9	271,8	10,32
1981	1938	159,8	319,6	10,88
1982	3261	187,5	375,0	11,50

Źródło: obliczenia własne na podstawie Statsistcial Abstract of the US 1982/1983 s. 250, 248, 419 i Statistical Abstract of the US 1978 s. 248, 250, 428, 429

Tabela 4

Udział deficytu budżetowego w wydatkach zbrojeniowych w USA w latach 1973-1982

rok	wydatki zbrojeń.	deficyt budżet.	udział deficytu budżet w wydatkach zbrojeniowych (w %)
	(w mld. dol.)		
1973	75,1	14,8	19,7
1974	78,6	4,7	6,0
1975	85,6	45,2	52,8
1976	89,4	66,4	74,3
1977	97,5	44,9	46,1
1978	105,2	48,8	46,4
1979	117,7	27,7	23,5
1980	135,9	59,6	43,9
1981	159,8	57,6	36,2
1982	187,5	98,6	52,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie Statistical ... 1982/1983 s. 246, 250 i Statistical ... 1978 s. 247, 250

Deficyt budżetowy jest w decydującej części finansowany z pożyczek wewnętrznych. Oznacza to, iż państwo przechwytuje w ramach długu publicznego dochody, które nie byłyby wykorzystane na konsumpcje i inwestycje (a więc nie przyczyniłyby się do wzrostu gospodarczego) i wydaje je[7], uruchamiając tym samym mechanizm mnożnika.

Z tabeli 3 wynika, iż w początkowych latach kadencji R. Reagana udział dochodów zapoczątkowanych wydatkami zbrojeniowymi wyraźnie wzrasta (lata 81-82). Jest to spowodowane koniecznością przeciwdziałania spadkowi koniunktury, który wystąpił w latach 1979-1980 (patrz tabela 5).

Tabela 5

Dochód narodowy w latach 1975-1981 (ceny stałe z 1972)

rok	doch. nar. (w mld. dol.)	tempo wzrostu doch. nar.
1875	1232	
1976	1298	105,4
1977	1370	105,5
1978	1439	105,0
1979	1479	102,8
1980	1474	99,5
1981	1503	102,2

Źródło: Statistical ... 1982/1983 s. 419

Ta polityka gospodarcza udała się administracji amerykańskiej znakomicie. Świadczy o tym tempo wzrostu gospodarczego, które w pierwszym kwartale 1984 roku osiągnęło rekordową wysokość 8,6%[8].

Również inflacja została opanowana w czasie pierwszej kadencji R. Reagana[9]. Przed jego wprowadzeniem się do Białego Domu wynosiła ona 12%, a w roku 1984 osiągnęła poziom już tylko 4,5% w skali rocznej[10].

Ponadto osiągnięto też sukcesy w dziedzinie ograniczania bezrobocia (jednak dość mierne). Utrzymuje się ono obecnie na poziomie 7,4% siły roboczej, a sięgało już 10%.

7. Koniunktura ... s. 199
8. Drugie ... s. 16, Złośliwe ożywienie. Forum 1984 nr 20 s. 16
9. Wybory 1988 zaczęły się już teraz. Forum 1984 nr 50 s. 2
10. Forum 1984 nr 50.

Przytoczone dane świadczą o poprawie sytuacji gospodarczej w USA, zbiegającej się ze wzrostem wydatków zbrojeniowych (a nawet wzrost wydatków zbrojeniowych poprzedzał polepszenie się koniunktury gospodarczej). Wskazywać to może, wraz z przedstawionymi już rozważaniami nt. wpływu wydatków zbrojeniowych na wzrost gospodarczy, iż przyczyniają się one do poprawy stanu gospodarki USA.

Zastanówmy się jeszcze czy polityka gospodarcza prowadzona przez administrację USA może być popularna wśród społeczeństwa tego kraju, a więc czy prowadzi do wzrostu dobrobytu.

Po pierwsze wydatki zbrojeniowe przez kreację dochodów (związaną z działaniem mechanizmu mnożnika) zwiększają poziom konsumpcji. Po drugie stwarzają wiele miejsc pracy i po trzecie wreszcie ograniczenie inflacji sprzyja poczuciu większej pewności rynku i przeciwdziała spadkowi realnej wartości dochodów. To wszystko jest niewątpliwie popierane przez społeczeństwo USA[11]. Świadczą o tym dobitnie wyniki ostatnich wyborów, które R. Reagan wygrał przytłaczającą większością głosów.

W świetle powyższych rozważań przestaje dziwić fakt, na który zwraca uwagę wielu analizatorów polityki zbrojeniowej USA, iż wydatki zbrojeniowe nie zawsze posiadają swoje wystarczające uzasadnienie militarne, a czasem wydają się nawet zwykłym trwonieniem pieniędzy[12]. Jednakże nie są nim, gdyż ich celem jest nie tyle podniesienie zdolności obronnych kraju, ile oddziaływanie na jego gospodarkę, a realizują je każde wydatki zbrojeniowe, bez względu na ich militarne uzasadnienie. Prawdziwych przyczyn wydatków zbrojeniowych (ich wysokości) nie podaje się do wiadomości publicznej, a konstruuje się inne mniej lub bardzie przekonywujące argumenty.

Wydatki zbrojeniowe oddziaływują na gospodarkę nie tylko przez kreację dochodów, ale również przez stwarzanie przedsiębiorstwom dodatkowych rynków zbytu. Eksport broni idzie w parze z politycznym uzależnieniem importera, a to na ogół pociąga za sobą uzależnienie ekonomiczne, dające prawo koncernom amerykańskim działania na rynku importera. Podobnie polityka dozbrajania forsowana przez USA zmusza jego sojuszników w Europie do identycznych działań (zwiększania wydatków wojskowych), bez względu na ich racje ekonomiczne. Jest to środek do osłabienia potęgi gospodarczej Starego Kontynentu z korzyścią dla przemysłu amerykańskiego[13].

Wykazaliśmy, że wydatki zbrojeniowe są wykorzystywane w celu poprawy koniunktury gospodarczej, a więc w interesie Stanów Zjednoczonych leży ich dalszy

---

11. Przecież nikt z szarych obywateli nie będzie zastanawiał się czym grozi olbrzymi deficyt budżetowy i deficyt handlu zagranicznego, jeśli widzi tak wiele sukcesów rządu.

12. Mówi się o tym np. w Zbrojenia – rozbrojenie. Warszawa 1981 s. 9 „Strategia Reagana może przynieść marnotrawstwo pieniędzy wskutek wydatkowania ich w ilości większej niż potrzeba do odstraszenia Rosjan przed dokonaniem agresji, a jednocześnie mniejszej niż potrzeba do realizacji zadeklarowanego celu, czyli możliwości pokonania ich."
„wielu ekspertów uważa, że rozbudowa sił na wypadek długiej konwencjonalnej wojny w Europie jest marnowaniem pieniędzy". Przytoczona jest tam również wypowiedź zastępcy sekretarza obrony Franka Carlucciego: „budżet 1982 roku opracowany został raczej na podstawie ogólnej filozofii niż szczegółowo wytyczonej strategii" Czyż tą filozofią nie wydaje się filozofia poprawy stanu gospodarki? Podobne myśli zawarte są również w:1 000 000 000 000 $ na wojsko – czyli worek bez dna. Forum 1984 nr 41 s. 16 i 17

13. Zbrojenia – rozbrojenie. s. 81

wzrost. Rodzi się jednak problem dlaczego na stan gospodarki oddziaływuje się właśnie poprzez forsowanie zbrojeń, a nie innymi sposobami. Krótko spróbujemy odpowiedzieć na to pytanie.

Już w pierwszych latach stosowania interwencjonizmu państwowego, tj. w latach 30-tych okazało się, iż lepsze wyniki dają wydatki zbrojeniowe, niż jakiekolwiek inne metody podnoszenia popytu. Świadczą o tym przykłady Niemiec i Japonii. Oba te państwa w końcu lat 30-tych osiągnęły najwyższy poziom produkcji przemysłowej, w porównaniu z rokiem poprzedzającym wielki kryzys, ze wszystkich ważniejszych krajów kapitalistycznych. Nie odczuły one również w tak znacznym stopniu osłabienia gospodarczego 1938 roku jak inne kraje. Warto jednocześnie nadmienić, iż w żadnym innym kraju produkcja przemysłowa nie spadła do tak niskiego poziomu jak w Niemczech. Zjawiska te obrazują tabele 6 i 7.

Tabela 6

Produkcja przemysłowa w wybranych krajach w latach 1929-1938

	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Polska	100	88	76	63	69	77	83	92	109	117
Anglia	100	92	84	83	89	99	106	116	124	116
Francja	100	.	.	.	.	.	.	77	80	75
Japonia	100	95	92	98	114	129	142	151	171	174
Niemcy	100	86	67	53	61	80	94	107	118	127
USA	100	80	68	54	63	67	76	88	93	72
Włochy	100	92	78	67	74	80	93	88	100	99

Źródło: na podstawie Mały Rocznik Statystyczny 1939 s. 3

Tabela 7

Tempo wzrostu produkcji przemysłowej w wybranych krajach w latach 1929-1938

	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Polska	102	88	86	83	110	112	108	111	118	107
Anglia	106	92	91	99	107	111	107	109	107	94
Francja	110	.	.	.	.	.	.	.	104	94
Japonia	111	95	97	106	116	113	110	106	113	102
Niemcy	101	86	78	79	115	131	118	114	110	108
USA	107	80	85	79	117	106	113	116	106	77
Włochy	109	92	85	86	110	108	116	95	114	99

Źródło: na podstawie Mały Rocznik Statystyczny 1939 s. 3

W latach II wojny światowej i bezpośrednio po niej w USA powstał olbrzymi kompleks przemysłu zbrojeniowego. Jego narodziny uzasadnione były sytuacją międzynarodową. Obecnie stosunki w świecie nie wydają się uzasadniać istnienia tak rozbudowanego przemysłu zbrojeniowego. Jednak rezygnacja z niego jest niezwykle trudna.

Po pierwsze wymagałaby ona stworzenia alternatywnej siły oddziaływania interwencyjnego na gospodarkę. Niewątpliwie ta „alternatywa" mogłaby być bardziej efektywna, szczególnie dla przeciwdziałania bezrobociu[14], potrzebowałaby jednak olbrzymich nakładów i stosunkowo długiego czasu (nie mieszczącego się w okresie jednej kadencji prezydenckiej). Oczywiście można by na ten cel przeznaczyć środki wydatkowane na zbrojenia, ale wywołałoby to sytuację, w której zbrojenia przestały oddziaływać stymulująco na gospodarkę, a nowa „alternatywa" nie rozpoczęła jeszcze swego oddziaływania. Mogłoby to spowodować wielkie załamanie gospodarcze, które uniemożliwiłoby każdemu prezydentowi przebudowanie gospodarki. Prezydent chcąc utrzymać się w Białym Domu musi przede wszystkim nie dopuścić do niepomyślnej sytuacji gospodarczej, która wywołałaby niezadowolenie obywateli i przedstawicieli sił nacisku, gdyż wówczas nie miałby szans ponownego wyboru. Podobnie kandydat na prezydenta winien zaprezentować program atrakcyjny dla społeczeństwa, a więc głównie gwarantujący polepszenie sytuacji wewnętrznej kraju. Wskazuje się także, iż w obliczu ograniczeń zasobowych i ekologicznych militaryzacja jest krótkowzroczna, jest działaniem na rzecz teraźniejszości kosztem przyszłości. Jednak system sprawowania władzy w USA powoduje, iż prezydent prespektywą swoich działań obejmuje jedynie własną kadencję, nie troszcząc się zbytnio o dalszą przyszłość.

Po drugie przemysł zbrojeniowy USA tworzy bardzo silną grupę nacisku. Jej znacznie polityczne nie może być pomijane. W jej interesie leży utrzymanie wysokiego poziomu zbrojeń, a nawet jego zwiększenie, co spowoduje wzrost masy zysków. Lobby przemysłu zbrojeniowego USA ma duże znaczenie w Kongresie Stanów Zjednoczonych i to nie tylko bezpośrednio przez swoich przedstawicieli w obu izbach parlamentu, ale również przez „przemyślne praktyki"[15], zapewniające poparcie w poszczególnych stanach i organizacjach społecznych (nawet w związkach zawodowych).

Ponadto wydatki zbrojeniowe są tym rodzajem wydatków, co do ponoszenia których łatwo jest przekonać społeczeństwo. Argumenty o grożącym krajowi niebezpieczeństwie wynikającym z militarnej przewagi ZSRR, o konieczności obrony amerykańskich interesów w świecie przemawiają bardzo silnie do obywateli. Zgadzają się więc oni na wysokie podatki. Tej zgody mogłoby nie być, gdyby zbrojenia „reklamowało się" zgodnie z ich faktycznym przeznaczeniem – kreacją popytu.

Podobnie argumenty uzasadniające inny sposób oddziaływania na gospodarkę nie są tak przekonywujące jak argumenty za zbrojeniami, gdyż nie odnoszą się do tak żywotnych interesów jak bezpieczeństwo narodowe.

---

14. Profesor Jarome Wiesner o pułapce atomowej. Forum 1985 nr 7 s. 3 „Statystyki ekonomiczne świadczą bowiem o tym, że wydatki wojskowe tworzą dwa razy mniej miejsc pracy niż stworzyłyby analogiczne kredyty przeznaczone na cele publiczne" Jest to zrozumiałe, gdyż produkcja zbrojeniowa jest gałęzią o wysokim zaawansowaniu technicznym, a więc o niskiej pracochłonności.

15. Opis jednej z nich można znaleźć w: Profesor Jarome ... s. 2-3

2) Związek Radziecki

W ZSRR jednostkowemu wydatkowi na zbrojenia odpowiada o wiele niższy przyrost dochodu narodowego niż w USA[16]. W ZSRR wydatkom zbrojeniowym odpowiada ponad 7 krotny wzrost dochodu narodowego, a w USA ponad 17 krotny. Może to świadczyć, iż w ZSRR wydatki na cele wojskowe nie wpływają pobudzająco tak intensywnie na gospodarkę, jak w USA.

Podobnie jak w pozostałych państwach socjalistycznych gospodarka ZSRR charakteryzuje się nadwyżką popytu nad podażą. Zdolności produkcyjne nie są w stanie zaspokoić potrzeb zgłaszanych przez społeczeństwo i przedsiębiorstwa. Jak w tej sytuacji oddziaływują wydatki zbrojeniowe na stan gospodarki?.

Podobnie jak w gospodarce USA przyczyniają się one do zwiększenia popytu. Środki wydatkowane przez państwo w efekcie trafiają do konsumentów, poprzez wypłatę wynagrodzeń, zwiększając tym samym popyt na rynku dóbr konsumpcyjnych oraz do producentów, zwiększając ich zapotrzebowanie na środki produkcji[17]. W przypadku ZSRR nie działa mechanizm mnożnika, a to z powodu braku niewykorzystanych czynników produkcji. Z drugiej strony zbrojenia ograniczają podaż, zarówno w zakresie dóbr konsumpcyjnych, jak i produkcyjnych. Duża część nakładów musi być przeznaczona, zgodnie z planem, na produkcję wojskową. Ogranicza to ich dopływ do gałęzi produkujących środki konsumpcji i gałęzi produkujących środki produkcji, co niewątpliwie limituje wielkość produkcji tych gałęzi. W efekcie odbija się to na ograniczeniu produkcji finalnej, jaką są głównie dobra konsumpcyjne.

Przedstawiony poniżej mechanizm powoduje dalsze powiększanie się przewagi popytu nad podażą. Wywołuje to napięcia na rynku, głównie dóbr konsumpcyjnych, co w efekcie prowadzi do niezadowolenia społeczeństwa. Przede wszystkim mimo wzrostu dochodów pieniężnych zostaje ograniczona konsumpcja[18].

Co najistotniejsze jednak, wydatki zbrojeniowe powodują ograniczenie wzrostu dochodu narodowego[19]. Wynika to głównie z faktu, iż ograniczone środki kierowane są do gałęzi wytwarzających produkcję zbrojeniową, której produkty są dobrami finalnymi, a więc nie przynoszącymi w efekcie dalszego wzrostu dochodu narodowego, a jednocześnie nie zaspokajają one potrzeb konsumpcyjnych ludności. Innymi słowy, gdyby środki przeznaczone na produkcję zbrojeniową przekazać gałęziom wytwarzającym środki produkcji, to w następnym okresie dobra dzięki nim wyprodukowane

16. Przy szacowaniu funkcji liniowej metodą najmniejszych kwadratów wzięto pod uwagę dane: dla USA z lat 1973-1982, dla ZSRR z 1970 i 1977-1979. W obydwu przypadkach osiągnięto bardzo wysoki współczynnik korelacji liniowej: dla ZSRR R=0,999 i dla USA R=0,979 oraz odchylenie standardowe odpowiednio S=8,072, S=129,138.

17. Mimo, iż są one centralnie planowane, zwiększają się naciski na organy centralne w celu uzyskania dodatkowych przydziałów. Na wzmożenie tych nacisków wpływają nie tyle dochody przedsiębiorstw, ile nałożenie na nie wyższych zadań planowych, wynikających z programu zbrojeń, a stanowiących argument w przetargu o środki.

18. Jeśli nawet nie w wielkościach bezwzględnych, to niewątpliwie zostaje ograniczony jej wzrost, co powoduje że jest ona niższa niż mogłaby być gdyby nie wydatki zbrojeniowe.

19. Tym właśnie należy przede wszystkim tłumaczyć tylko 7 krotny wzrost dochodu narodowego odpowiadający wzrostowi wydatków zbrojeniowych.

wywołałyby dalszy wzrost dochodu narodowego, a w konsekwencji wzrost konsumpcji. Również wzrost konsumpcji zostałby osiągnięty, gdyby środki przeznaczone na zbrojenia przekazać gałęziom produkującym dobra konsumpcyjne.

Ponadto konieczność przeznaczania coraz większych nakładów na zbrojenia, a co za tym idzie pojawienie się coraz bardziej napiętych planów produkcji, przy tylko stopniowo wzrastającym parku maszynowym[20], powoduje wzrost zapotrzebowania na siłę roboczą, znacznie przewyższający jej podaż. Wywołuje to wiele skutków ujemnych, które można określić mianem nieracjonalnego zatrudnienia.

Należy tu jeszcze przynajmniej wymienić inne przyczyny strat w gospodarce, u których podstaw leży wzrost nakładów zbrojeniowych. Są to przede wszystkim: niska motywacja pracy, marnowanie czasu wolnego i istnienie czarnego rynku. Wynikają one bezpośrednio z niezrównoważonego rynku dóbr konsumpcyjnych i braków w zatrudnieniu.

Przedstawiona analiza wpływu zbrojeń na gospodarkę ZSRR wskazuje, iż władze tego kraju winny dążyć do ograniczenia wydatków zbrojeniowych, by poprawić sytuację wewnętrzną kraju[21].

II. Rywalizacja ekonomiczno-polityczna między dwoma wielkimi mocarstwami

Wydatki zbrojeniowe stają się również podstawowym czynnikiem rywalizacji między USA i ZSRR. Dzieje się tak, gdyż jak to już zostało przedstawione, powiększają one potencjał ekonomiczny USA i ograniczają ZSRR. Spirala zbrojeń powoduje więc wzrost (przynajmniej względny) znaczenia Stanów Zjednoczonych, a spadek znaczenia Związku Radzieckiego. Nie należy się więc dziwić, że administracja amerykańska stara się „nakręcać" wyścig zbrojeń. Ma to doprowadzić z jednej strony do demonstracji amerykańskiej siły militarnej, a z drugiej do osłabienia gospodarczego ZSRR[22]. Winno to w efekcie zapewnić „panowanie" ekonomiczne Stanów Zjednoczonych nad większością krajów świata, a co za tym idzie „panowanie" polityczne. Utrzymanie, bądź rozszerzenie sfery wpływów USA ma bardzo istotne znaczenie dla utrzymania rynków zbytu i rynków surowcowych przemysłu amerykańskiego, a co za tym idzie jest jednym z istotnych warunków wzrostu dobrobytu społecznego w tym kraju.

Co by się stało, gdyby potencjał ekonomiczny ZSRR wzrastał dużo szybciej niż to ma miejsce obecnie? Sądzić należy, że rozszerzyłyby się jego sfery wpływów[23],

---

20. Gdyż nakłady zamiast na produkcję środków produkcji są przeznaczane na wytwarzanie uzbrojenia, które jest dobrem finalnym.

21. Tło. Forum 1985 nr 3 s. 4 Zamieszczona w tym wywiadzie wypowiedź radzieckiego politologa W. Zagładina wskazuje, iż administracja radziecka zdaje sobie sprawę z obciążeń gospodarczych jakie niosą ze sobą nakłady zbrojeniowe.

22. Wygrać wybory by przegrać pokój. Forum 1984 nr 40 s. 4, 10 dni, które zastanowiły prof. Galbraitha. Forum 1984 nr 49 s. 5. W tym artykule autor zwraca uwagę na powszechność tego poglądu i stara się wykazać jego bezzasadność. Zbrojenia ... s. 31

23. Przede wszystkim na krajerozwijające się, które widząc sukcesy socjalistycznej gospodarki w Związku Radzieckim chętniej przechodziłyby na socjalistyczną drogę rozwoju. Również ZSRR mógłby wówczas więcej środków przeznaczyć na pomoc dla tych państw.

naturalnie kosztem amerykańskiej sfery wpływów, co spowodowałoby stratę przez przemysł USA części rynków zbytu, a przede wszystkim pociągnęłoby za sobą utratę kontroli koncernów amerykańskich nad zasobami surowcowymi.

III. Podsumowanie – prespektywy na przyszłość

Przedstawione rozważania wskazują, iż prawdziwych przyczyn niepowodzenia rozmów rozbrojeniowych między USA i ZSRR należy szukać w oddziaływaniu wydatków zbrojeniowych na gospodarkę każdego z wielkich mocarstw. Ten sposób oddziaływania zależy od stosunków ekonomicznych panujących w tych krajach. I tak w USA, gdzie panują kapitalistyczne stosunki produkcji i gdzie występuje nadwyżka podaży nad popytem, wydatki zbrojeniowe wpływają stymulująco na gospodarkę, a w ZSRR w wyniku nadwyżki popytu nad podażą hamują rozwój gospodarczy. Stąd logicznym jest, że w interesie Stanów Zjednoczonych leży wzrost zbrojeń, a w interesie Związku Radzieckiego ich ograniczenie. Tym należy tłumaczyć fakt, iż z inicjatywami rozbrojeniowymi częściej występuje ZSRR, a inicjatywy wysuwane przez USA mają rzadko charakter mało realistyczny, a nawet bywa, że wskazują one na nieznajomość problematyki rozbrojeniowej[24].

Ta sprzeczność interesów między USA i ZSRR niewątpliwie znacznie utrudnia jakiekolwiek realne porozumienie rozbrojeniowe. Jest tak obecnie, lecz czy będzie w najbliższej przyszłości? Istnieją tu dwa możliwe rozwiązania.

Po pierwsze do rozbrojenia droga byłaby łatwiejsza, gdyby w którymkiwiek z wielkich mocarstw nastąpiła zmiana stosunków ekonomicznych. Z punktu widzenia rozbrojenia niewątpliwie najlepiej byłoby, gdyby w USA pojawiły się stosunki ekonomiczne powodujące hamowanie przez wydatki zbrojeniowe wzrostu gospodarczego, tak jak to ma miejsce w ZSRR. Jest to możliwe jedynie w przypadku pojawienia się przewagi popytu nad podażą. Trudno jest sobie jednak wyobrazić, by w dającej się przewidzieć przyszłości sytuacja taka mogła mieć miejsce[25]. Nie można więc liczyć, że rząd USA dobrowolnie zacznie ograniczać zbrojenia.

Podobnie nie wydaje się możliwe, aby w ZSRR pojawiła się przewaga podaży nad popytem, choć przemiany te są bardziej prawdopodobne niż jakiekolwiek zmiany, które mogłyby zaistnieć w USA, ze względu na zapoczątkowane w krajach socjalistycznych reformy. Jednym z celów jakie sobie one sobie stawiają jest doprowadzenie do równowagi, zarówno na rynku dóbr konsumpcyjnych, jak i na rynku dóbr produkcyjnych. Gdyby wydatki zbrojeniowe zaczęły się oddziaływać pobudzająco na gospodarkę ZSRR nie istniałby motyw rywalizacji między dwoma mocarstwami, bowiem zbrojenia wpływałyby jednakowo na gospodarkę każdego z nich. Mogłoby to ułatwić rozmowy rozbrojeniowe.

---

24. Ile aniołów na czubku głowicy. Forum 1984 nr 51/52 s. 2-4; Dialog rozbrojeniowy Związek radziecki – Stany Zjednoczone. Warszawa 1982 s. 84, Zbrojenia ... s. 53

25. Wydaje się to w ogóle niemożliwe, gdyż nawet rewolucja socjalistyczna w kraju o tak wysokim rozwoju nie spowoduje najprawdopodobniej przewagi popytu nad podażą, gdyż nie będzie miał miejsca etap przyśpieszonej industralizacji, który jest w dużym stopniu przyczyną inflacji w krajach socjalistycznych.

Po drugie, do rozbrojenia może dojść wówczas, gdy społeczeństwo USA będzie gotowe ponieść wysiłek związany z przebudową gospodarki, tak by inna gałąź przemysłu niż przemysł zbrojeniowy mogła stymulować wzrost gospodarczy. Aby to mogło nastąpić muszą być spełnione następujące warunki:

A) Społeczeństwo Stanów Zjednoczonych musi zdać sobie sprawę z prawdziwego oblicza wydatków zbrojeniowych, których podstawowym celem jest oddziaływanie na gospodarkę, a nie zwiększenie bezpieczeństwa narodowego.

B) Jednocześnie musi ono zrozumieć, że rząd i społeczeństwo ZSRR dążą do ograniczenia zbrojeń, gdyż to leży w ich interesie.

C) Ponadto wszyscy mieszkańcy Ziemi muszą zdać sobie sprawę, że każdy dolar, czy rubel wydany na zbrojenia miast przyczyniać się do wzrostu bezpieczeństwa światowego powiększa prawdopodobieństwo wojny. Wydaje nam się, że wyścig zbrojeń nie jest spowodowany przez chęć osiągnięcia przewagi i wywołania konfliktu zbrojnego, ale jednak niesie ze sobą ryzyko wojny. Nikt nie może zagwarantować, że dzisiejsze wydatki zbrojeniowe, ponoszone by oddziaływać na gospodarkę, nie zostaną w przyszłości wykorzystane przez „szaleńczego" polityka do wywołania konfliktu. Nikt również nie może dać gwarancji, że wojna nie wybuchnie wskutek zwykłego błędu człowieka, czy maszyny.

Dlatego też by rozmowy rozbrojeniowe mogły się zakończyć sukcesem państwa socjalistyczne muszą podjąć wiele równoległych działań. Z jednej strony winny prowadzić rozmowy rozbrojeniowe, mające na celu ograniczenie wydatków zbrojeniowych. Nie przeceniając jednak możliwości sukcesu tych rozmów muszą one podejmować na forum międzynarodowym wiele inicjatyw mających na celu uzmysłowienie społeczeństwom zachodnim prawdziwego oblicza zbrojeń, aby świadomie mogły podjąć trud związany z przebudową gospodarki w imię pokoju. Jednocześnie państwa socjalistyczne muszą konsekwentniej reformować gospodarki swoich krajów, by maksymalnie osłabić negatywny wpływ zbrojeń na wzrost gospodarczy.

Literatura

1. 1 000 000 000 000 $ na wojsko – czyli worek bez dna. Forum 1984 nr 50 s. 16-17
2. Dialog rozbrojeniowy Związek Radziecki – Stany Zjednoczone. Warszawa 1982
3. Drugie (poprawione?) wydanie Reganomiki. Forum 1984 nr 50 s. 2-4
4. 10 dni, które zastanowiły prof. Galbraitha. Forum 1984 nr 49 s. 4-6
5. Historia myśli ekonomicznej. Wrocław 1979
6. Ile aniołów na czubku głowicy? Forum 1984 nr 51/52 s. 4-5
7. Koniunktura gospodarcza. Warszawa 1982
8. Mały rocznik statystyczny 1939
9. Profesor Jarome Wiesner o pułapce atomowej. Forum 1985 nr 7 s. 2-4
10. Rocznik statystyczny 1984
11. Statistical Abstract of the US 1978
12. Statistical Abstract of the US 1982/1983
13. Tło. Forum 1985 nr 3 s. 4-5
14. Wybory 1988 zaczęły się już teraz. Forum 1984 nr 50 s. 2-4
15. Wygrać wybory by przegrać pokój. Forum 1984 nr 40 s. 4-5
16. Zbrojenia – rozbrojenie. Warszawa 1981
17. Złośliwe ożywienie. Forum 1984 nr 20 s. 16-17